

Lina INČIURAITĖ-NOREIKIENĖ

Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ KALBOS DŪRINIAI SU NEOKLASIKINIAIS DĖMENIMIS

Įvadas

Neoklasikiniai dėmenys, kilę iš senovės graikų ir lotynų kalbų, yra vartojami naujiems žodžiams pasidaryti. Anglų kalboje šis procesas yra vadinamas *neoklasikine žodžių daryba* (Bauer 2014, 119; Plag 2003, 74; Lüdeling et al. 2002, 253). Neoklasikinių žodžių darybos tyrimai pastaruoju metu yra aktualūs daugelyje Europos kalbų. Jų aktualumą pagrindžia kalbininkų Angelos Ralli (2013), Joannos Pakułos-Borowiec (2013), Pijaus ten Hackeno (2012), Renátos Panocovos (2012), Dieterio Kastovskio (2009), Evanthios Petropoulou (2009), Tvrtko Prčićaus (2005; 2008), Heike Baeskow (2004) ir kt. rodomas ypatingas dėmesys šiam nuošalyje likusiam žodžių darybos būdui. Pasak Pijaus ten Hackeno (2012, 78), žodžių su neoklasikiniais dėmenimis daryba sudaro tam tikrą leksikos posistemį. Lietuvių kalboje neoklasikinė žodžių daryba atlieka antraeilį vaidmenį. Pastebima tendencija skolintis kai kurių kalbininkų koreliaciniais vadinamus neoklasikinius dūrinius, sudarytus kitose kalbose (Urbutis 2009, 293). Šie dūriniai lengvai atpažįstami, nors jie ir yra fonologiškai bei morfologiškai adaptuojami¹. Koreliaciniai dūriniai² skiriasi nuo indigenių (savakilmių) dūrinių, nes labiau primena samplaikas, kurias gali sudaryti ne tik du neoklasikiniai kamienai

¹ Plačiau apie morfolginį skolinių adaptavimą lietuvių kalboje žr. Loretos Vaicekauskienės (2013), Stefano M. Lanzos (2011) ir Erikos Rimkutės, Jūratės Raižytės (2010) straipsnius.

² Šie dūriniai ortografiškai ir morfologiškai yra adaptuoti, t. y. jie gauna „stipriųjų“ linksniuotųjų galūnes, pvz., vyr. g. *-as*, *-is*, mot. g. *-a*, *-ė* (*audiogrāfas*, *astrolōgas*, *-ė*). Pasak Adelės Valeckienės (1967, 128), kitų kalbų kilmės žodžiai paprastai pritaikomi prie lietuvių kalbos morfolginės sistemos: lietuvių kalbai nebūdingi formantai atmetami ir jų vietoj pridedami labiausiai juos atitinkantys lietuviški.

(*dilato-grāf-as, pato-lòg-as, -è*), bet ir daugiau – trys (*termo-higro-grāf-as, neuro-fizio-lòg-as, -è*) (TŽŽ^e), keturi (*oto-rino-laringo-lòg-as, -è, heksa-chlor-ciklo-heksān-as*) (DLKT) (Inčiuraitė-Noreikienė, Stundžia 2015, 43). Koreliaciniai dūriniai kalboje donorėje³ gali būti darybiškai skaidomi ir neskaidomi. Kalboje recipientėje jie savo sudėtinę struktūrą praranda, todėl dažnai laikomi neskaidomais. Pavyzdžiui, rusų kalboje vartojamas žodis *buterbrod* (← vok. *Butter-brot*) kalboje donorėje yra laikomas darybiškai skaidžiu dūriniu⁴, o rusų kalboje – paprastuoju daiktavardžiu. Martino Haspelmatho (2009, 36) nuomone, skolinių morfologinę struktūrą galima atkurti, jei kalba iš kitų kalbų pasiskolina nemažai sudėtinių žodžių, o pastarieji pasikartoja panašia reikšme kituose žodžiuose. Šiam teiginiui iliustruoti autorius pateikia kinų kalbos pavyzdį. Jei indigenūs kinų kalbos dūriniai yra semantiškai skaidrūs japonų kalboje, jie gali būti morfologiškai analizuojami. Analogiškai gali būti nagrinėjami ir semantiškai skaidrūs neoklasikiniai dūriniai, kurių modelis yra produktyvus vartotojams, nemokantiems graikų ir lotynų kalbų (Haspelmath 2009, 37–38). Stasys Keinys (2005, 131, 178) taip pat pastebi, kad tarptautiniai žodžiai, kurie yra aiškūs lietuvių kalbos terminologijos skoliniai, gali būti darybiškai skaidomi, todėl sinchroninėje lietuvių kalbos žodžių daryboje jų negalima visiškai ignoruoti. Pasak jo, iš kitų kalbų atėję skoliniai sudaro atskirą leksikos klodą ir žodžių darybos pasistemį.

Su neoklasikiniais dėmenimis pasidarytų žodžių šiuo metu lietuvių kalboje yra gana daug. Tačiau jų struktūra ir integracija į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą nėra detaliau analizuota.

Šio straipsnio objektas – indigenūs ir hibridiniai dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis, rinkti iš elektroninių žodynų LKŽ^{e2} (2013), DŽ^{e3} (2011), TŽŽ^e (2003), *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT 2011) ir naujausio *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽ⁷ 2012) leidimo. Darbo tikslas – ištirti lietuvių kalbos dūrinių su neoklasikiniais dėmenimis struktūrą ir aptarti jų integracijos į lietuvių kalbos darybinę sistemą atvejus. Surinkti pavyzdžiai

³ Donore straipsnyje vadinama žodį duodanti, o recipiente – jį gaunanti kalba (Wohlgemuth 2009, 51). Alternatyvios terminų poros – originalo, pirminė kalba / besiskolinanti kalba (ang. *source language / borrowing language*) ir pavyzdinė, modeliuojanti / reprodukuojanti kalba (ang. *model language / replica language*) (Haspelmath 2009, 37).

⁴ Šis žodis kalboje donorėje yra laikomas ir semantiškai skaidriu dūriniu (ang. *transparent compound*).

tiriami aprašomuoju analitiniu metodu, indigenūs ir hibridiniai dūriniai analizuoti taikant šiuolaikinės morfologinės ir darybinės analizės metodus.

Kalbėdamas apie hibridinius dūrinius Einaras Haugenas (1950, 211) laikosi nuomonės, kad žodis *hibridas* yra dviprasmiš. Viena vertus, jis gali reikšti, kad kalba kažkada praeityje perėmė svetimų kilmės dėmenis, antra vertus, jis gali įgyti neigiamą konotaciją dėl galimų sąsajų su svetimų kalbų dėmenų nesuderinamumu. Straipsnyje atsiribojama nuo neigiamo šio termino prasmio krūvio. Žodis *hibridas* vartojamas įvardyti dūriniams, sudarytiems iš lietuvių ir klasikinių kalbų kamienų.

Siekiant iširti lietuvių kalbos dūrinių su neoklasikiniais dėmenimis struktūrą ir aptarti jų integracijos į lietuvių kalbos darybinę sistemą atvejus pirmiausia straipsnyje apžvelgiamas morfologinis neoklasikinių žodžių darybos dėmenų statusas.

1. Morfologinis neoklasikinių žodžių darybos dėmenų statusas

Žodžių darybai skirtuose straipsniuose neoklasikiniai dėmenys įvardijami įvairiai: *neoclassical formatives* (ten Hacken 2012), *affixoids* (*prefixoids* / *suffixoids*) (Hansen et al. 1985), *classical roots* (Baeskow 2004), *bound roots* (Plag 2003), *bound stems* (Selkirk 1982; Scalise 1986), *initial/final combining forms* (Bauer 1998; 1983), *pseudo-prefixes / suffixes* (Cannon 1992), *quasi-affixes* (Algeo 1991), *affixes* (Williams 1981), *confixes* (Martinet 1979), *semi-affixes* (Marchand 1969). Tokia terminų gausa rodo, kad kalbininkai dar nėra priėję prie vieningos nuomonės, kaip neoklasikinius dėmenis reikėtų vadinti. Lietuvių kalbotyroje taip pat kol kas nėra išsamiai tirta, kaip atskirti tarptautinius priešdėlius ir pirmaisiais sudurtinių žodžių sandais laikomus dėmenis (Keinys 2005, 196). Kai kurie neoklasikiniais dėmenims įvardyti vartojami terminai jau sulaukė kalbininkų kritikos. Kastovskis (2009, 7) laikosi nuomonės, kad terminas *combining form* nėra tinkamas neoklasikiniais dėmenims vadinti. Šis terminas buvo pasirinktas abejotiniams dėmenims apibūdinti bei dėmenims, kurie gali būti priskirti tiek prie maišinių (ang. *blends*), pvz., *-holikas*, tiek prie trumpinių (ang. *clippings*), pvz., *euro-*. Komentuodamas Prčićo straipsnį Kastovskis (2009, 8) teigia, kad sąvoka *combining form* yra miglota, nes apima skirtingus ir iš dalies susipinančius reiškinius: trumpinius (*clippings*), afiksus (*affixes*), maišinius (*blendings*). Žvelgiant į šią sąvoką iš sinchroninės perspektyvos nestebina jos nevienalytiškumas. Šios sąvokos kaip tinkamos analitinės priemonės

legitimumas taip pat kelia abejonių terminų *initial* ir *final combining forms* pradininkui Baueriui (1998). Pasak Kastovskio, morfologiniai procesai dažniausiai yra mišrūs, todėl pats *combining form* terminas morfologijoje nėra reikalingas. Galima išsiversti vartojant jau seniai įsitvirtinusių terminus, tokius kaip *word*, *stem*, *affix*, *affixoid*, *clipping*, *blending* (Kastovsky 2009, 12).

Anot Bauerio (2014, 120), klasikinių kalbų dėmenis (*photo-graph*) taip pat nėra tikslinga vadinti afiksais, nes tuomet žodžiai būtų sudaryti iš prefiksų ir sufiksų, o tai prieštarautų daugelio kalbų žodžių darybos taisyklėms. Baueris (1998, 409) teigia, kad žodis *superette*⁵ ‘nedidelis prekybos centras’ yra sudarytas iš priešdėlio ir priesagos, nes anglų kalboje (taip pat lietuvių) iš lotynų kalbos kilęs elementas *super-* (Merriam-Webster 2002) yra laikomas priešdėliu. Pasak Bauerio (2001, 93), šis žodis gali būti padarytas prišliejant priesagą prie sutrumpintos žodžio formos. Galima teigti, kad riba tarp afikso ir kamieno kai kuriais atvejais nėra labai griežta, kaip ir riba tarp sietinio kamieno ir savarankiško žodžio, plg. *radio-* ir *radijas*, *istorio-* ir *istorija*. Neoklasikinių žodžių *radijas* ir *istorija* kilmė ta pati, tačiau jų distribucija yra kitokia nei sietinių kamienų⁶ *radio-* ir *istorio-*. Kalbėdama apie kamienų ir afiksų skirtumus Evanthia Petropoulou (2009, 41) laikosi nuomonės, kad neoklasikiniais dėmenimis būdingas didesnis semantinis tankis (ang. *semantic density*) nei afiksams. Kitaip tariant, neoklasikiniai dėmenys turi didesnę leksinės reikšmės krūvį, o afiksai – gramatinės reikšmės krūvį.

Šiame straipsnyje neoklasikiniai kamienai skirstomi į laisvuosius (savarankiškus) ir sietinius. Neoklasikiniai sietiniai kamienai (*aero-*, *auto-*, *geo-*), priešingai nei laisvieji (*mètr-as*, *metāl-as*), vieni patys žodžio kamieno nesudaro. Galima išskirti šias neoklasikinių sietinių kamienų ypatybes: pirma, prie jų galima prijungti kitus sietinius kamienus (*zoo-cìd-ai*, *vibro-skòp-as*) arba lietuviškus žodžių darybos afiksus⁷ (*ètn-in-is*, *-è*, *imùn-in-is*, *-è*) (LKŽ^{e2}; DŽ^{e3}; DŽ⁷); antra, neoklasikiniai sietiniai kamienai gali eiti pirmuoju (*dendromètr-as*, *dendro-skòp-as*) (DLKT), arba antruoju sudurtinio žodžio kamieniu (*filo-deñdr-as*, *lepido-deñdr-as*) (TŽŽ^e); trečia, neoklasikiniai kamienai patys

⁵ Ir lietuvių nekodifikuotoje kalboje pasitaiko vienas kitas tokiu būdu sudarytas žodis, pvz., *super-in-is* (DLKT).

⁶ Laikui bėgant sietiniai kamienai gali būti morfologiškai integruoti kaip savarankiški žodžiai.

⁷ Afiksai taip pat gali jungtis prie neoklasikinių sietinių arba indigenių kamienų.

savaime sudaro žodžio semantikos pamatą (dėmuo *pneumo-* rodo jo sąsają su plačiais, *multi-* – su gausumu ir dideliais kiekiais).

2. Lietuvių kalbos dūrinių su neoklasikiniais dėmenimis sandara ir integracija į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą

Kalbėdamas apie dūrinius su neoklasikiniais dėmenimis Baueris (1998) jų nepriskiria dūrinių kategorijai, nes jie yra gana nutolę nuo savakilmių dūrinių prototipo⁸. Vis dėlto neoklasikinių dėmenų jungimasis su kitų kalbų žodžiais tik įrodo, kad ribos tarp gimtosios kalbos ir negimtosios kalbos lingvistinių posistemių, kaip teigia Krystyna Waszakowa (2011, 16), nyksta.

Žodžiai su neoklasikiniais dėmenimis yra gana gerai morfonologiškai akomoduoti ir integruoti į lietuvių kalbos žodžių darybos ir leksikos sistemą. Pagal nevienodą integravimo pobūdį skiriami du dūrinių tipai (Inčiuraitė-Noreikienė, Stundžia 2015, 27). Pirmasis tipas, kuriam priklauso dūriniai su pirmuoju neoklasikiniu, antruoju indigeniu dėmeniu arba pirmuoju indigeniu, o antruoju neoklasikiniu dėmeniu, aptariamas 2.1 ir 2.2. poskyriuose, o antrasis, kuriam priklauso dūriniai su pirmuoju sietiniu kamienu, aptariamas 2.3 poskyryje.

2.1. Lietuvių kalboje yra nemažai dūrinių su pirmuoju indigeniu, o antruoju neoklasikiniu dėmeniu⁹. Plg. dūrinius su neoklasikiniais dėmenimis (a), kurie niekuo nesiskiria nuo indigenių dūrinių (b):

1. (a) *šeš-ia-mètr-is, -è* ⇔ *šeš-ì + mètr-as*¹⁰ ir
 $\text{IND}_{\text{KAM-INTERF-NEO}}\text{KAM-FL=BDV} \Leftrightarrow \text{IND}_{\text{KAM-FL=SKTV+NEO}}\text{KAM-FL=DKT}$
- (b) *šeš-ia-bùt-is, -è* ⇔ *šeš-ì + bùt-as*
 $\text{IND}_{\text{KAM-INTERF-IND}}\text{KAM-FL=BDV} \Leftrightarrow \text{IND}_{\text{KAM-FL=SKTV+IND}}\text{KAM-FL=DKT}$

⁸ Remiantis prototipų teorija, kategorijos, į kurias suskirstome pasaulį, turi labai neaiškias ribas, nes į jas grupuojami daiktai ir reiškiniai yra skirtingi ir nevienodai gerai reprezentuoja tas kategorijas, t. y. turi daugiau ar mažiau toms kategorijoms būdingų bruožų (Rosch 1978, 35–36). Orientacija į prototipą išlaisvina kalbininką nuo nereikalingų pastangų nustatyti, ar konkretus neoklasikinis darinys priklauso dūrinių kategorijai, ar jau išeina už jos ribų.

⁹ *Akménbetonis, bendraklāsis, -ė, dešimtmetis, -ė, dvoicēntis, -ė, dvoicēntis, -ė, dvoimolėkulis, -ė, dvoimotōris, -ė, erdvėmetris, gēlžbetonis, keturklāsis, -ė, keturpōlis, -ė, ketvoirtaklāsis, -ė, kiaūladaktaris, kietmetalīs, kietmetris, lūdmetalīs, penkiaproceētis, -ė, penktaklāsis, -ė, pilnaklavīšis, -ė, pūšautomatis, pūšbarbaris, -ė, pūšcilindris, pūšdaktaris, -ė, pūšfinalis, pūšhektaris, pūškatalikīs, -ė, pūškilogramīs, pūškilometris, pūškiparisīs, pūšlitris, pūšnātūralīs, -ė, stambiamolėkulis, -ė, šešiakolōnis, -ė, šešiaproceētis, -ė, vienmetalīs, -ė.*

¹⁰ Čia ir toliau pavyzdžiai imami iš LKŽ^{e2}, DŽ^{e3}, DŽ⁷.

2. (a) *pùs-metal-is* ⇔ *pùs-é + metāl-as* ir
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM}-{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}+{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$
- (b) *pùs-apskritim-is* ⇔ *pùs-é + apskritim-as*
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM}-{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}+{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$
3. (a) *žvyr-beton-is* ⇔ *žvyr-as + betòn-as* ir
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM}-{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}+{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$
- (b) *žvyr-mol-is* ⇔ *žvyr-as + mól-is*
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM}-{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}+{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$
4. (a) *bendr-a-kuřs-is, -é* ⇔ *beñdr-as, -à + kùrs-as* (BKŽ) ir
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM-INTERF}-{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{BDV}+{}^{\text{NEO}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$
- (b) *bendr-a-añž-is, -é* ⇔ *beñdr-as, -à + amž-ius*
 ${}^{\text{IND}}\text{KAM-INTERF}-{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT} \Leftrightarrow {}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{BDV}+{}^{\text{IND}}\text{KAM-FL}=\text{DKT}$

Kalboje donorėje neegzistavusieji dariniai su neoklasikiniais dėmenimis išvardyti 1–4 pavyzdžiuose. Jie sudaryti kalboje recipientėje remiantis tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir indigenūs dūriniai. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad antram dūrinio sandui esant neoklasikiniam, pirmasis indigenus sandas dažniausiai paremtas skaitvardžiu, daiktavardžiu arba būdvardžiu.

Daugiau nei dviejų kamienų jungimasis lietuvių kalbai nėra būdingas. Vis dėlto aptinkama hibridinių neoklasikinių dūrinių, kuriuos gali sudaryti trys kamienai: *pùs-kilo-metr-is, pus-antr-a-tòn-is, -é, pùs-kilo-gram-is, šimt-a-kilo-grām-is, -é*. Išimtinis atvejis būtų indigenūs daiktavardžiai *gelž-kel-trūk-is*¹¹, *sien-laik-rašt-is*, įvardžiuotinis skaitvardis *keturias-dešimt-tūkstantys-is, -oji* būdvardžiai *pus-aukšt-a-stiėb-is, -é, pus-kieta-sparn-iai*, kurie sudaryti iš trijų kamienų. Analizuojamų hibridinių ir indigenių dūrinių (1–4) antrasis sandas paremtas vyriškosios giminės daiktavardžiais. Vertėtų atkreipti dėmesį į šį darybos dėsnį, nes dauguma neoklasikinių hibridinių žodžių turi galūnę *-is* (vyr. g.), *-é* (mot. g.).

Skaitvardis + daiktavardis 1a-b tipo hibridinių ir indigenių dūrinių pirmasis komponentas yra kiekinis skaitvardis. Pagal sandų reikšmių tarpusavio santykį tiek hibridinis, tiek indigenus dūrinys yra determinatyvinis (determinacinis), t. y. pirmasis sandas apibrėžia antrąjį, susiaurindamas jo reikšmę, todėl bendroji tokio sudurtinio daiktavardžio darybos reikšmė yra siauresnė

¹¹ Vienas kitas žodis straiptinyje nekirčiuotas, nes taip nurodoma šaltiniuose.

negu jo pagrindinio (apibrėžiamojo) sando. Neoklasikinio ir indigenaus antrojo sando kamienas yra lygus šakniai. Abu dūriniai turi jungiamąjį nekirčiuotą *-(i)a-* balsį, kurio pasirinkimą nulemia pirmuoju sandu einantis skaitvardis.

Daiktavardis + daiktavardis (2a-b) tipo hibridiniai ir indigenūs dūriniai remiasi sintaksine konstrukcija. Du sandai sujungti be jungiamojo baltio, kirčiuotas pirmasis dėmuo. Abiejuose dūriniuose antrasis dėmuo determinuoja pirmojo dėmens reikšmę¹², remiasi konstrukcijomis su valdomuoju kilmininku: *pusė metalo*, *pusė apskritimo*. Lietuvių kalboje gana gausu dūrinių su neoklasikiniais dėmenimis, kurių pirmasis sandas remiasi daiktavardžiu *pus-ė*, plg. *pūs-atlas-is*, *pūs-final-is*, *pūs-hektar-is*, *pūs-ia-litr-is/pūs-litr-is*, *pūs-kolon-ė*, *pūs-kolonij-a*¹³, *pūs-metr-is*, *pūs-myl-is*, *pūs-minut-is*, *pūs-period-is*, *pūs-tom-is*. Indigenaus sando *pus-* reikšmė yra abstraktesnė negu pamatinių daiktavardžių. Sando *pus-* reikšmė primena žodžių darybos afiksų reikšmę, kuriais pasakomas pavadinamo dalyko nepilnumas, netikrumas (DLKG⁴ 2006, 152; Urbutis 1965, 442) (plg. *pūs-daktar-is*, *-ė*, *pūs-katalik-is*, *-ė*, *pūs-parazit-is*, *pūs-natūral-is*, *-ė*, *pūs-kiparis-is*).

Be determinatyvinių, 3a-b (plg. 8) pasitaiko ir kopuliatyvinių dūrinių, kurių abu daiktavardiniai sandai yra savarankiški ir kurių darybos reikšmę sudaro sandų reikšmių suma. Šios rūšies darinių su indigeniais dėmenimis taip pat pasitaiko nedaug (*kviēt-rug-iai*, *plauč-kepen-iai*).

Būdvardis + daiktavardis 4a-b tipo hibridiniai ir indigenūs dūriniai remiasi konstrukcija, kurios narius sieja atributiniai modifikavimo ryšiai. Abiejų dūrinių pirmasis sandas apibūdina antrąjį. Tiek neoklasikinio, tiek indigenaus daiktavardžio kamienai yra tapatūs šaknims. Abu sandus jungia nekirčiuotas jungiamasis *-a-* balsis. Indigenūs ir hibridiniai 4a-b dariniai iš kitų pavyzdžių išsiskiria morfonologine kaita. Abiem atvejais dūriniams būdinga cirkumfleksinė metatonija pamatiniame kamiene (*bendr-a-kuřs-is*, *-ė*, plg. *kūrs-as*, *-ė*; *bendr-a-amž-is*, *-ė*, plg. *ámž-ius*).

¹² Determinatyvinių sudurtinių daiktavardžių, kurių antrasis daiktavardinis sandas apibrėžia pirmąjį, yra vienas kitas. „Tokių dūrinių pirmuoju (apibrėžiamuoju) sandu paprastai eina daiktavardžiai *gālas*, *pūsė*, *vidūs*, *vidurūs*, *viršūs* (antruoju sandu pasakoma, kokio dalyko galas, pusė... turima galvoje)“ (Urbutis 1965, 441; DLKG⁴ 2006, 152).

¹³ Šio dūrinio antrojo sando kamiene dezintegracijos atsisakyta, norint išvengti homonimijos su dūriniu *pūs-kolon-ė*, kurio antrasis sandas remiasi daiktavardžiu *kolon-à* (Keinys 2005, 149).

Atsižvelgiant į dūrinių struktūrą ir dėmenų tarpusavio ryšius galima teigti, kad hibridiniai dūriniai su antruoju neoklasikiniu dėmeniu yra integruoti¹⁴ į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą (plg. *šimt-a-mètr-is, -è, erdv-é-mètr-is, kiet-mètr-is, tūr-mètr-is*), tačiau pasitaiko pavienių atvejų (plg. *vario-mètr-as, žvaki-mètr-as*), kurie primena menkai integruotus morfologiškai adaptuotus skolinius, pvz.: *cent-i-mètr-as, kurvi-mètr-as, tele-mètr-as, termo-mètr-as*. Skolinio adaptacija palaiko kalbų tarpusavio pusiausvyrą, pritaikydama iš kalbos donorės pasiskolintą žodį prie kalbos recipientės dėsnį (Kager 1999, 32).

2.2. Nemažai hibridinių dūrinių su pirmuoju neoklasikiniu ir antruoju indigeniu dėmeniu taip pat yra integruvęsi į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą¹⁵ (Inčiuraitė-Noreikienė, Stundžia 2015, 44). Plg. hibridinius dūrinius (a) su indigeniais dūriniais (b):

5. (a) *elektr-ó-vež-is* ⇔ *elektr-à + vèž-ti* ir
 $\text{NEOKAM-INTERF-INDKAM-FL=DKT} \Leftrightarrow \text{NEOKAM-FL=DKT+INDKAM-INDSUF=VKSM}$
- (b) *rūd-ó-vež-is, rūd-vež-is* ⇔ *rūd-à + vèž-ti*
 $\text{INDKAM-(INTERF)-INDKAM-FL=DKT} \Leftrightarrow \text{INDKAM-FL=DKT+INDKAM-INDSUF=VKSM}$
6. (a) *betòn-maiš-é* ⇔ *betòn-as + maišý-ti* ir
 $\text{NEOKAM-INDKAM-FL=DKT} \Leftrightarrow \text{NEOKAM-FL=DKT+INDKAM-INDSUF=VKSM}$
- (b) *dúon-maiš-é* ⇔ *dúon-a + maišý-ti*
 $\text{INDKAM-INDKAM-FL=DKT} \Leftrightarrow \text{INDKAM-FL=DKT+INDKAM-INDSUF=VKSM}$
7. (a) *naft-ó-tiek-is* ⇔ *naft-à + tièk-ti* ir
 $\text{NEOKAM-INTERF-INDKAM-FL=DKT} \Leftrightarrow \text{NEOKAM-FL=DKT+INDKAM-INDSUF=VKSM}$

¹⁴ Straipsnyje integracija laikomas skolinio įsitvirtinimas kalbos sistemoje. Anot Vytauto Kardelio (2003, 24t) integracijos terminas gali būti vartojamas kalbant apie atskiras struktūrinio tyrimo pakopas: fonologinę, morfologinę, semantinę integraciją. Kartais integracijos ir adaptacijos terminai vartojami pramaišiu. Remdamasis ankstesniais kitų kalbų fonologinės integracijos tyrimais Haugenas (1950, 216) teigia, kad egzistuoja artimas ryšys tarp fonologinės adaptacijos ir žodžio integravimosi laipsnio į bendruomenės kalbą. Vadinasi, nesant fonologinės adaptacijos negalima kalbėti apie tam tikro žodžio integravimą į kalbos sistemą.

¹⁵ *Elektrólaivis, elektróvara, mašínkùlė, mašínkùlis, mašínlaikis, mašínraštis, mašínsuolis, metalólyra, motórlaivis, motorvežýs, telegrápštulpis, telegráfstulpis, torpédlaivis.*

(b) *šilum-ó-tiek-is* ⇔ *šilum-à + tièk-ti*
 $\text{IND}^{\text{KAM-INTERF-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{IND}^{\text{KAM-FL=DKT+}}$
 $\text{IND}^{\text{KAM-IND}^{\text{SUF=VKSM}}}$

8. (a) *atòm-laiv-is* ⇔ *atòm-as + laĩv-as* ir
 $\text{NEO}^{\text{KAM-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{NEO}^{\text{KAM-FL=DKT+}} \text{IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}$

(b) *júr-laiv-is* ⇔ *júr-a + laĩv-as*
 $\text{IND}^{\text{KAM-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{IND}^{\text{KAM-FL=DKT+}} \text{IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}$

Jei pirmasis hibridinių dūrinių sandas yra neoklasikinis, tuomet antrasis sandas dažnai paremtas veiksmazodžiu arba daiktavardžiu. Hibridiniai ir indigenūs dūriniai 5–8 žymi mechanizmus ar įrangą, 5–7 dūrinių antruoju sandu parodoma, kokiam darbui bei veiksmui yra skirtas sudurtiniu daiktavardžiu pasakomas daiktas. Iš 5 ir 7 pavyzdžių matyti, kad kirčiuotas jungiamasis balsis būdingas tiek dūriniams su neoklasikiniais dėmenimis, tiek savakilmiams, tačiau kartais dūriniai jungiamojo balsio gali ir neturėti (6). Dariniai 5 ir 7 turi kirčiuotą jungiamąjį *-o-* balsį. Pasak Urbučio (1965, 446) (plg. Keinys 2005, 146), šį balsį dažniausiai turi dariniai, kurių pirmasis sandas remiasi o kamieno daiktavardžiais (jų vienaskaitos vardininko galūnė yra *-a*). Kirčiavimu hibridiniai dūriniai niekuo nesiskiria nuo tos pačios morfonologinės struktūros indigenių dūrinių.

2.3. Hibridiniai dūriniai su sietiniu kamieniu į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą paprastai nėra integruojami¹⁶ (Inčiuraitė-Noreikienė, Stundžia 2015, 44–45). Darybos atžvilgiu tokie žodžiai smarkiai skiriasi nuo indigenių dūrinių. Sietiniai kamieniai, dedami prie indigenių žodžių ar skolinių, žodžio morfoliginės išraiškos visai nepakeičia:

9. a) *aero-švytur-ỹs* ⇔ *aero + švytur-ỹs*
 $\text{SIET}^{\text{KAM-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{SIET}^{\text{KAM+IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}}$

b) *auto-rōg-ės* ⇔ *auto + rōg-ės*
 $\text{SIET}^{\text{KAM-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{SIET}^{\text{KAM+IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}}$

c) *foto-mėgėj-as* ⇔ *foto + mėgėj-as*
 $\text{SIET}^{\text{KAM-IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}} \Leftrightarrow \text{SIET}^{\text{KAM+IND}^{\text{KAM-FL=DKT}}}$

¹⁶ *Aeronúotrauka, autokéltuvas, autokotėlis autokrautùvas, autokroviklis, autorōgės, autostofis, elektroįrengimas, elektrokibirkštinis, -ė, elektrokrautùvas, elektrolaidùmas, elektrolaidùs, elektrolaikrodìs, elektroonià, elektrooràtinklis, elektrožuklė, fotomėgėjas, -a, fotonúotrauка, hidromàzgas, naftovamždis, pseudomókslas, televàldymas, ultragařsas, vicepìrmininkas, -ė.*

- d) *hidro-maišytiù-as* ⇔ *hidro* + *maišytiù-as*
^{SIET}KAM-^{IND}KAM-FL=DKT ⇔ ^{SIET}KAM+^{IND}KAM-FL=DKT
- e) *mikro-audin-ÿs* ⇔ *mikro* + *audin-ÿs*
^{SIET}KAM-^{IND}KAM-FL=DKT ⇔ ^{SIET}KAM+^{IND}KAM-FL=DKT
- f) *agit-susirinkim-ai* ⇔ *agit* + *susirinkim-ai*
^{SIET}KAM-^{IND}KAM-FL=DKT ⇔ ^{SIET}KAM+^{IND}KAM-FL=DKT

Išvardytuose hibridiniuose dūriniuose su pirmuoju sietiniu kamienu (9) galūnė išlieka nepakitusi, kirtį ir kirčiuotę visada išlaiko indigenus arba skolintas žodis, todėl čia būtų galima kalbėti ne apie kamienu sandūrą, o apie dviejų žodžių samplaiką, svetimą morfologinės žodžių darybos principams. Samplaikinių dūrinių atsiradimui įtakos gali turėti kitų kalbų mėgdžiojimas, pvz., anglų: *microelement*¹⁷, *hydrostation*¹⁸; rusų: *зидростануця* (BTSRJ 1998, 203), *агитколлектив* (BTSRJ 1998, 28), *агитпункт* (BTSRJ 1998, 28). Darinį (9f) galima būtų vadinti sudurtiniu sutrauktiniu daiktavardžiu¹⁹. Pasak Urbučio (1965, 251), tokie daiktavardžiai išlaiko antrojo dėmens „kirčio vietą, priegaidę ir kirčiuojami ta pačia kirčiuote, kaip ir antrasis jų dėmuo, būdamas savarankiškas žodis“.

Anot Urbučio (2009, 205), dūriniai yra paremti savarankiškais žodžiais, kuriuos tarpusavyje jungia sintaksiniai santykiai. Pasitaiko pavienių atvejų, pvz., *turb-ó-grąžt-is*, *mot-ò-vež-is* / *moto-vež-ÿs*, *auto-vežim-is*, kai pirmasis dūrinio sandas nėra paremtas savarankišku žodžiu, taigi traktuotinas kaip sietinis kamienas, tačiau yra integravęsis į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą. Šie pavyzdžiai rodo naują polinkį morfonologiškai akomoduoti²⁰ dūrinius su pirmuoju sietiniu kamienu. Minėti dūriniai su sietiniais kamienais savo forma beveik niekuo nesiskiria nuo indigenių dūrinių (plg. *akmén-grąžt-is*, *grėbl-ã-grąžt-is*, *vìn-grąžt-is*; *perkún-vežim-is*, *suñk-vežim-is*, *šiñn-vežim-is*). Žodis *turb-ó-grąžt-is* linkęs konkuruoti su morfonologiškai neakomoduotu neoklasikiniu hibridiniu dūriniu *turbo-grąžt-as*. Neoklasikinių sietinių kamienu

¹⁷ <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/microelement>, žiūrėta [2014 11 03].

¹⁸ <http://english-dictionary.ru/hydrostation/>, žiūrėta [2014 11 03].

¹⁹ Sudurtiniai sutrauktiniai daiktavardžiai plačiai vartoti sovietmečiu. Jiems sudaryti imama pirmo ar net kelių žodžių pradžia ir dažniausiai antras visas žodis.

²⁰ Alternatyvūs terminai: adaptuoti, asimiliuoti, integruoti, priderinti prie lietuvių kalbos morfologinės sistemos. Tokia terminų gausa patvirtina, kad nėra nusistovėjusios terminijos skolinimosi procesams įvardyti.

struktūrinis ir semantinis skaidrumas bei nemažas jų produktyvumas lemia, kad dūriniai su tokiais kamienais plačiai vartojami įvairiuose diskursuose.

Išvados

1. Dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis yra integravęsi į lietuvių kalbos žodžių darybos sistemą, išskyrus dūrinius su pirmuoju sietiniu kamieniu. Pastarieji žodžiai kaip morfonologiškai neakomoduoti (kirčiuojami ir linksniuojami taip tarsi sietinio kamieno nebūtų) nėra tipiški dūriniai ir greičiau primena žodžių samplaikas. Vis dėlto šnekamojoje kalboje pastebimas polinkis ir tokius žodžius morfonologiškai akomoduoti ir integruoti į dūrybos sistemą.
2. Pagal dūrinio sandų tarpusavio santykį hibridiniai neoklasikiniai kaip ir indigenūs dūriniai yra determinatyviniai. Pirmasis sandas dažniausiai apibrėžia antrąjį, retokai antrasis – pirmąjį. Kopuliatyvinių darinių, kurių abu sandai būtų lygiaverčiai, tiek tarp neoklasikinių, tiek tarp indigenių dūrinių, pasitaiko vos vienas kitas.

Padėka. Nuoširdžiai dėkoju prof. habil. dr. Bonifacui Stundžiai ir anoniminiams recenzentams už pastabas ir vertingus patarimus. Suprantama, už pateiktą pavyzdžių analizę ir su ja susijusius galimus netikslumus esu atsakinga tik pati.

LITHUANIAN COMPOUNDS WITH NEOCLASSICAL CONSTITUENTS

Summary

The article focuses on the structure of Lithuanian compounds with neoclassical constituents and their integration into the native word formation system. The paper also discusses the morphological status of the constituent parts of neoclassical compounds. From the point of view of their morphonological accommodation and integration into the word formation system, two types of hybrid neoclassical formations have been singled out in Lithuanian: (1) compounds with the first indigenous or neoclassical stem or the first neoclassical and second indigenous stem and (2) compounds with the first bound stem. The patterns of neoclassical hybrid compounds that belong to the first type conform to the patterns of native compounds in the recipient language; meanwhile, neoclassical hybrid formations that belong to the second type show, as a rule, no morphonological accommodation and weak integration into the Lithuanian word formation

system. However, in spoken language, a tendency to accommodate and integrate words with the first neoclassical bound stem can be observed.

The majority of analysed Lithuanian compounds with neoclassical constituents as well as indigenous compounds are determinative, namely, they are characterized by a subordinate relation in which the first constituent modifies the second one which functions morphosyntactically and semantically as the head of the construction. Moreover, there are also some copulative compounds that encompass a coordinative relation between the native and neoclassical constituent.

SUTRUMPINIMAI IR ŽENKLAI

BDV – būdvardis

DKT – daiktavardis

FL – fleksija

^{IND}KAM – indigenus kamienas

^{IND}SUF – indigenus sufiksas

INTERF – interfiksas

^{NEO}KAM – neoklasikinis kamienas

^{SJET}KAM – sietinis kamienas

SKTV – skaitvardis

VKSM – veiksmožodis

+ – dūrybos aktas

= – žodžio priklausymas tam tikrai kalbos daliai

↔ ryšys tarp darinio ir pamatinio žodžio

ŠALTINIAI

Algeo John (ed.), *Fifty years among the new words: a dictionary of neologisms, 1941–1991*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

BKŽ – Danutė Liutkevičienė (red.), *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, <http://bkz.lki.lt/> (2015 12 24).

BTSRJ – Сергей Александрович Кузнецов (сост. и гл. ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, СПб.: Норинт, 1998.

DLKG⁴ – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-tas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, <http://tekstynas.odu.lt/tekstynas/> (2014 10 02).

DŽ⁷ – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 7 leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

DŽ³ – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 6-tas (3-čias elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011 (internetinė versija), <http://dz.lki.lt> (2014 10 12).

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, antras elektroninis leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

Merriam-Webster 2002 – A dictionary of prefixes, suffixes, and combining forms, in Philip Babcock Gove (ed.), *Webster's third new international dictionary, unabridged*, Springfield, MA: Merriam-Webster, 2002.

TŽŽ^e – Algimantas Kinderys (red.), *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas „Interleksis“ CD*, Vilnius: Alma littera, 2003.

LITERATŪRA

Baeskow Heike 2004, *Lexical properties of selected non-native morphemes of English*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Bauer Laurie 1983, *English word formation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer Laurie 1998, Is there a class of neoclassical compounds, and if so is it productive? *Linguistics* 36(3), 403–422.

Bauer Laurie 2001, *Morphological productivity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer Laurie 2014, Concatenative derivation, in Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds.), *The Oxford handbook of derivational morphology*, Oxford: Oxford University Press, 35–54.

Cannon Garland 1992, Bound-morpheme items: new patterns of derivation, in Claudia Black (ed.), *Language and civilization: a concerted profusion of essays and studies in honor of Otto Hietsch*, Frankfurt: Peter Lang Publishers, 478–494.

Hansen Barbara, Klaus Hansen, Albrecht Neubert, Manfred Schentke 1985, *Einführung in die Wortbildung und lexikalische Semantik*, 2 Aufl., Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.

Haspelmath Martin 2009, Lexical borrowing: concepts and issues, in Martin Haspelmath, Uri Tadmor (eds.), *Loanwords in the world's languages: a comparative handbook*, Berlin: Mouton de Gruyter, 35–54.

Haugen Einar 1950, The analysis of linguistic borrowing, *Language* 26, 210–231.

Inčiuraitė-Noreikienė Lina, Bonifacas Stundžia 2015, On word formation patterns of hybrid neoclassical nouns and adjectives in Lithuanian, in Artūras Judžentis, Stephan Kessler (eds.), *Contributions to Syntax and Morphology* (Proceedings of the 4th Conference on Baltic Languages at the University of Greifswald), Berlin: Logos, 27–50.

Kager René 1999, *Optimality theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kardelis Vytautas 2003, *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kastovsky Dieter 2009, Astronaut, astrology, astrophysics: about combining forms, classical compounds and affixoids, in Rod McConchie, Alpo Honkapohja, Jukka Tyrkkö (eds.), *Selected proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis* (HEL-LEX 2), Somerville, MA: Cascadia Proceedings Projects, 1–13.

Keinys Stasys 2005, *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Lanza Maria Stefano 2011, Morfologinė italizmų adaptacija lietuvių kalboje, *Kalbos kultūra* 84, 202–213.

Lüdeling Anke, Tanja Schmid, Sawwas Kiokpasoglou 2002, Neoclassical word formation in German, in Geert Booij, Jaap van Marle (eds.), *Yearbook of morphology 2001*, Dordrecht: Kluwer, 253–283.

Marchand Hans 1969, *The categories and types of present-day English word formation: a synchronic–diachronic approach*, 2nd, completely rev. and enlarged edition, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Martinet André 1979, *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris: Didier.

Pakuła-Borowiec Joanna 2013, Augmentative and evaluative morphemes *super(-)*, *ekstra(-)*, *mega(-)* and *hiper(-)* in Polish – a corpus-based analysis, *Studies in Polish Linguistics* 8(1), 15–43.

Panocová Renata 2012, Morphological properties of neoclassical formations in English, *Bulletin of the Transilvania University of Brasov: Series IV: Philology, Cultural Studies* 5[54](2), 31–36.

Petropoulou Evanthia 2009, On the parallel between neoclassical compounds in English and modern Greek, *Patras Working Papers in Linguistics* 1, 40–58.

Plag Ingo 2003, *Word-formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.

Prčić Tvrtko 2005, Prefixes vs initial combining forms in English: a lexicographic perspective, *International Journal of Lexicography* 18, 313–334.

Prčić Tvrtko 2008, Suffixes vs. final combining forms in English: a lexicographic perspective, *International Journal of Lexicography* 21, 1–22.

Ralli Angela 2013, *Compounding in Modern Greek*, Dordrecht: Springer.

Rimkutė Erika, Jūratė Raižytė 2010, Morfologinis skolinių adaptavimas lietuvių kalboje, *Lietuvių kalba* 4, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=162> (2014 10 02).

Rosch Eleanor 1978, Principles of categorization, in Eleanor Rosch, Barbara B. Lloyd (eds.), *Cognition and categorization*, Hillsdale, N.J.: Erlbaum.

Scalise Sergio 1986, *Generative morphology*, Dordrecht: Foris.

Selkirk Elisabeth 1982, *The syntax of words*, Cambridge, MA: MIT Press.

Ten Hacken Pius 2012, Neoclassical word formation in English and the organization of the lexicon, in Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki & Penelope Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, Komotini, Greece: Democritus University of Thrace, 1090–1099.

Urbutis Vincas 1965, Daiktavardžių daryba, in Kazys Ulvydas (red.) *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 251–473.

Urbutis Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaicekauskienė Loreta 2013, Skolos bijosi – turtų nepadarysi. Leksikos skolinimosi poreikiai ir polinkiai 1991–2013 m. rašytiniuose tekstuose, *Taikomoji kalbotyra* 3, www.taikomojikalbotyra.lt.

Valeckienė Adelė 1967, Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje, in Vytautas Ambrazas (red.) *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius: Mintis, 108–128.

Waszakowa Krystyna 2011, Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji, *Исследования по славянским языкам* 16(1), 125–142.

Williams Edwin 1981, On the notions ‘lexically related’ and ‘head of a word’, *Linguistic Inquiry* 12, 245–274.

Wohlgemuth Jan 2009, *A typology of verbal borrowings* (= *Trends in linguistics. Studies and monographs* 211), Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Lina INČIURAITĖ-NOREIKIENĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[linciuraite@yahoo.com]